

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора наук із богослів'я, професора
протоієрея Олександра Миколайовича Трофимлюка
про дисертацію Хромця Віталія Леонідовича
«БОГОСЛОВСЬКА ОСВІТА ЯК ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОГО ТА СВІТСЬКОГО
ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ»,
подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук
зі спеціальності 09.00.11 – релігієзнавство

Трансформації, які охопили освіту України на сучасному етапі, мають глибоке коріння і пов'язані з багатьма суспільними та світоглядними процесами. Важливою складовою реформ освіти в Україні став активний розвиток богословської освіти, що потребує спеціального ґрунтовного осмислення задля досягнення більшої ефективності цієї освіти та її впливу на суспільство. Крім того, сьогодні важливо переосмислити роль та місце богословської освіти в загальнонаціональному освітньому просторі і сформувати нові концептуальні погляди на її значення в гуманітарному просторі держави.

У дисертаційному дослідженні В. Л. Хромця вперше в Україні здійснено комплексний релігієзнавчий аналіз богословської освіти в Україні. Автор уточнив основні етапи історичного розвитку поняття «богослів'я» та теорій богословської освіти.

Також у дисертації визначено й розмежовано об'єкт і предмет богослів'я порівняно з іншими сферами знання про релігію, такими як філософія релігії, релігійна філософія та релігієзнавство, з'ясовано

відмінності цих дисциплін, предметів їх сфер, особливо в контексті освітньої діяльності.

Важливо та ґрунтовно здійснено типологізацію богословської освіти в історичній перспективі та виокремлено історичні типи богословської освіти: катехитичний, місійно-апологетичний, доксологічний, академічний. Автор доводить, що дані типи виникають послідовно, але певний час діють паралельно, і в кінцевому підсумку об'єднуються в доксологічному та академічному типі богословської освіти. Дисертантом виокремлено також сучасні типи богословської освіти, до яких належать: конфесійна, неконфесійна та міжконфесійна богословська освіта, вказано їх відмінності та функціональні особливості. Встановлено якісні ознаки історичних форм розвитку богословської освіти в різні історичні періоди.

Цінною в роботі є комплексна характеристика історичних етапів формування богословської освіти на теренах України. Також у дослідженні здійснено історичну реконструкцію розвитку богословської освіти з часів Київської Русі й до сьогодення. Так, зокрема, охарактеризовано зародження богословської освіти та зачатки катехитичної, місійно-апологетичної та доксологічної богословської освіти. Детально проаналізовано розвиток систематичної богословської освіти доксологічного типу. Достатньо ретельно окреслено формування академічного типу богословської освіти та процес її утвердження.

Віталій Хромець у своєму дослідженні окреслює стан конфесійної богословської освіти в Україні, розкриває особливості конфесійної богословської освіти в історичних рамках та на сучасному етапі її розвитку. У дисертації, зокрема, здійснено комплексний аналіз мережі центрів конфесійної богословської освіти, схарактеризовано її стан, а також визначено статус неконфесійної та міжконфесійної богословської освіти.

Віталій Хромець описав стан неконфесійної та міжконфесійної богословської освіти в Україні в розрізі відмінностей їх видів, виявив переваги й недоліки, сильні та слабкі сторони. Слушно автор наголошує на недостатньому рівні розвитку центрів неконфесійної та міжконфесійної богословської освіти в Україні.

У дослідженні ґрунтовно та системно проаналізовано процес нормативно-правового регулювання богословської освіти в Україні, висвітлено пошуки законодавчого вирішення визнання результатів освітньої та наукової діяльності українських закладів вищої духовної освіти, зокрема в період трансформації українського освітнього законодавства в 2013 – 2014 роках. Також проаналізовано підзаконну нормотворчість щодо визнання результатів освітньої та наукової діяльності закладів вищої духовної освіти.

Віталій Леонідович окреслив сучасний дискурс богослів'я та богословської освіти в Україні, висвітлив семантичне наповнення понять «світськість» і «конфесійність» у теорії та практиці богословської освіти, запропонував авторське бачення світськості й конфесійності в теорії та практиці богословської освіти, а також виявив тенденції розвитку богословської освіти в Україні, що будуть визначати її розвиток у найближчому майбутньому.

Позитивні та сильні сторони рецензованого дослідження зумовлені тим, що авторська аналітика ґрунтується на емпіричному досвіді дисертанта, що значно посилює роботу й додає їй унікальності та значущості. Дослідження процесу розвитку нормативно-правового забезпечення богословської освіти в Україні відображає участь безпосередньо Віталія Хромця в цих процесах.

Поряд із зазначеними вище досягненнями треба вказати на деякі зауваження та висловити окремі побажання на адресу докторського дослідження Віталія Хромця.

1. Автор недостатньо висвітлив джерельну базу теоретичних засад розвитку богословської освіти в її розумінні іноземними авторами.

2. Дисертант недостатньо розкрив питання історичних центрів богословської освіти, які існували в Чернівецькому та Львівському університетах у XVIII – XIX століттях.

3. У дисертації проаналізовано мережу сучасних ісламських богословських центрів в Україні, але відсутні дослідження історії ісламської освіти в Україні.

4. У третьому розділі досить схематично схарактеризовано центри богословської освіти без достатньої уваги специфіки діяльності кожного з них.

5. Доречно було б у третьому розділі або в іншій структурній частині дисертаційного дослідження висвітлити питання розвитку богословської освіти на сучасному етапі в територіально суміжних з Україною державах Європи, які мали спільні тенденції та схожі історичні передумови розвитку з системою української богословської освіти.

6. Дисертантові у своєму дослідженні варто було б висвітлити вплив трансформаційних процесів українського православ'я останніх років (особливо кінця 2018 року) на розвиток богословської освіти в Україні.

7. Найважливіше в духовній освіті – виховання, тоді як виховний процес у духовних навчальних закладах Віталій Хромець досліджує не систематично та мало. Зовсім поза увагою залишається тематика покликання як фактору ухвалення рішення отримати духовну освіту. Все це доводить, що тенденції розвитку богословської освіти мали б бути предметом аналізу передовсім богословів, а вже потім розглядатися релігієзнавцями. Дисертація яскраво засвідчує, що релігієзнавці не бачать важливості релігійного виховання у закладах духовної освіти, тоді як воно є основним для цих закладів. Виховання та формування

особистості у вищих духовних закладах – це становий хребет всього навчально-виховного процесу, а без цього елемента все інше втрачає власний сенс – і богословська освіта, і богословська наука, і енциклопедизм, і новітні форми освіти.

8. Стиль дисертації страждає на описовість та реферативність.

9. Ми переконані, що українські богослів'я і богословська освіта можуть повноцінно розвиватися у вищих духовних навчальних закладах, які можуть забезпечити повноцінний процес не лише освіти, а й виховання теологів. Відповідно бачення Віталієм Хромцем великих перспектив для теології та богословської освіти в університетах є дискусійним та, на наш погляд, недостатньо аргументованим.

10. Вказуючи на можливості розвитку теології в університеті, Віталій Хромець мало розкриває питання, яке було поставлено свого часу Юрієм Вестелем: а чи може бути викладачем теології атеїст? Виходячи із заявленого Віталієм Хромцем розуміння світоглядної нейтральності університету, цілком можливим є і таке явище. До речі, на Заході, особливо в Німеччині, університети вже мають такий досвід, коли викладають біблістику та інші дисципліни колишні віруючі, які тепер стали атеїстами, і де факто вони часто ведуть атеїстичну пропаганду, намагаючись довести, що Ісус ніколи не казав того, що Йому приписують Євангелія, що Старий Завіт написаний під впливом традицій пошанування фараонів в Єгипті та інші ідеологічно викривлені теорії. Пропаганда цих теорій не може бути зупиненою на німецьких протестантських факультетах, з великими труднощами їй протистоять католицькі факультети. За цих умов виникає питання про небезпеку смерті теології у випадку її розвитку в університеті. Мова йде не просто про неконфесійну чи міжконфесійну богословську освіту, а про атеїстичну теологію. Нам видається, що запобіжників для розвитку ситуації у цьому напрямку в дисертації не запропоновано.

11. Загалом Віталій Хромець намагається не критикувати різноманітні явища в богословській освіті України. Так, певною сталою реальністю є пропаганда в низці богословських закладів ідей «руського міра», але ці проблеми автор дисертації чомусь не аналізує.

12. Існує значна література щодо проблем розвитку православної богословської освіти за кордоном та шляхів вирішення проблем, які аналогічні до тих, з якими сьогодні мають справу українські богослови. Виникає закономірне питання, чому не враховано цей досвід? Зокрема, не зрозуміло, чому не продемонстровано, якими є труднощі православної освіти в грецьких і болгарських університетах. Думаємо, звернення до аналізу стану справ на богословських факультетах грецьких і болгарських університетів дещо змінило б бачення Віталієм Хромцем перспектив богословської освіти в Україні. Незрозуміло, чому не проаналізовано неоднозначний досвід Білорусі, в якій богословський стандарт було ухвалено раніше від України, але освітнього та наукового зростання в галузі теології не відбулося. Незрозуміло, чому не звертається Віталій Хромець до досвіду загальноцерковної аспірантури імені святих Кирила і Мефодія РПЦ. Загалом автор дисертації надзвичайно мало надає матеріалу для компаративістики, тоді як звертання до зарубіжного досвіду могло б не лише сприяти точнішому опису явищ, які існують в українській богословській освіті сьогодні, а й сприяло б більш адекватній оцінці перспектив.

13. Згадувані вже під час характеристики актуальності дисертації «унікальні особливості» української богословської освіти так і не розкриті вповні у дисертації, адже для доведення унікальності варто було б подати власне порівняльний аналіз, а його систематично бракує в дослідженні.

14. Вважаємо, що богослів'я було сталою наукою вже в часи каппадокійського богословського синтезу. Не можна також

заперечувати, що формальні «підручники» повного курсу православного богослів'я існували вже у Візантії, яскравим прикладом чого був відомий твір преподобного Іоана Дамаскіна «Джерело знання», частиною якого був «Точний виклад православної віри». Загалом твердження, що богослів'я як наука та богословська освіта як система є плодом викладання в західних університетах є певним перебільшенням.

Висловлені зауваження не суперечать загальній позитивній оцінці поданої до захисту роботи. Аналіз основних положень дисертаційного дослідження дає підставу зробити висновок про те, що дисертант зробив значний внесок у вирішення низки актуальних проблем. Результати виконаної роботи значною мірою переосмислюють колишні стереотипи у визначенні співвідношення між конфесійною та світською богословською освітою в науковому середовищі і в освітній практиці України, сприяють процесам легітимізації богослів'я в науково-освітньому просторі. Вказана обставина сприяє подоланню негативних тенденцій на шляху розвитку богословської освітньої системи в нашій країні. Висновки, що сформульовані за темою роботи, сприяють подальшим розробкам у галузі комплексного вивчення різноманітних питань, що стосуються богословської освіти. Апробація положень результатів виконаної роботи виглядає цілком достатньою відповідно до встановлених норм для докторських дисертацій.

Знайомство зі змістом дисертації, публікаціями автора та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота **Хромця Віталія Леонідовича «Богословська освіта як феномен релігійного та світського освітнього простору України»** є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та практичні рекомендації й відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого

постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент –

доктор наук із богослів'я, професор,

ректор Київської православної

богословської академії

Прот. Олександр Трофимлюк

протоієрей Олександр Трофимлюк